

กรรมของสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา และปรัชญามาร์กซ์¹

วิทยา ศักยภินันท์²

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้คือ 1) เพื่อศึกษากรรมของสังคมในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษากรรมของสังคมในปรัชญามาร์กซ์ 3) เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกรรมของสังคม และ 4) เพื่อเปรียบเทียบกรรมทางสังคมของพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยคือ คำสอนของพระพุทธเจ้า คำสอนของคาร์ล มาร์กซ์ และคำสอนของนักคิดยุคหลังของปรัชญาทั้ง 2 ระบบที่รวบรวมได้จากเอกสารขั้นต้นและขั้นรอง

ผลการวิจัยพบว่า:

1. กรรมทางสังคมของพระพุทธศาสนาหมายถึง มโนกรรมหรือทฤษฎี ความเชื่อ และแนวคิด (ทฤษฎี) ที่เป็นค่านิยมทางสังคม และมีอิทธิพลต่อกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ทางด้านปรัชญามาร์กซ์ สิ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกับกรรมในพระพุทธศาสนา คือ มโนทัศน์เรื่อง “แรงงาน” อาศัยแรงงาน สังคมแต่ละยุคจึงมีระบบการผลิตที่เรียกว่าฐานเศรษฐกิจและก่อให้เกิดสิ่งที่คล้ายกับมโนกรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่า ‘จิตสำนึกทางสังคม’ สอดคล้องกับยุคนั้นๆ

2. กรรมทางสังคมก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมตามมาเสมอ ทั้งต่อสิ่งแวดล้อม ชีวติมนุษย และความเป็นมนุษย์ที่เป็นคุณค่าภายใน จะเป็นผลเชิงบวกหรือลบ ขึ้นอยู่กับค่านิยมหรือจิตสำนึกทางสังคม ซึ่งเป็นที่มาของการกระทำ

3. พระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์เห็นตรงกันว่า หลักกรรมเป็นหลักมนุษยนิยม อาชีพในสังคมสัมพันธ์กับการทำกรรม การเปลี่ยนจากปริมาณไปเป็นคุณภาพของผลกระทบ และบทบาทของความคิดและปัจจัยภายนอก ทำให้เกิดกรรมของสังคม แต่เนื่องจากโลกทัศน์ของปรัชญาทั้ง 2 ระบบแตกต่างกัน วิธีการและเป้าหมายของการบริหารจัดการไม่ดีทางสังคมจึงแตกต่างกันออกไปด้วย

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1) to study social action according to Buddhism, 2) to study social action according to Marxist Philosophy, 3) to study social effects

¹ ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2549

² ดร. วิทยา ศักยภินันท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

of social action, and 4) to compare and contrast ideas of social action from the Buddhist and Marxist points of view. The data employed in the research were the doctrines of the Buddha and Karl Marx and of their later exponents collected from primary and secondary sources.

The results were as follows:

1. Social action according to Buddhism is a mental action (manokamma) or theories, beliefs and ideas (ditthis) conceived as social values influencing human activities. In Marxist Philosophy, something similar to an action (kamma) in Buddhism is the concept of "labour". Through labour, begins in each epoch of society social productive life, called economic base, and then comes into existence "social consciousness" as something akin to the Buddhist mental action, corresponding to that productive life.

2. Social action always causes some social effects. It affects the natural environment, human life and humanity, and is positive or negative depending on the motives (mental action or social consciousness) behind an action.

3. Buddhism and Marxist philosophy share some common views of social action in their humanistic principle, division of careers in society, transformation from quantity into quality of the outcome, and roles of thought and external objects. However, owing to differences between their philosophical outlooks, the goal and the way for eliminating social human illness of the two are different.

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการสอนวิชา 387333 ปรัชญามาร์กซ์ มาเป็นเวลากว่า 15 ปี แต่ประจำปีการศึกษามีนิสิตลงทะเบียนเรียนวิชานี้ประมาณ 25 คน และมีความเห็นว่า การสอนแนวคิดทางปรัชญาให้นิสิตเข้าใจได้ดีมีวิธีหนึ่งคือ ใช้การเปรียบเทียบกับบริบททางสังคมที่นิสิตมีความเข้าใจอยู่บ้างแล้ว ซึ่งในที่นี้คือ พระพุทธศาสนา

คำสอนหลักของปรัชญามาร์กซ์คือ วัตถุนิยมวิภาษ (dialectical materialism) แม้จะมีข้อบกพร่องเมื่อนำไปอธิบายสังคม แต่การกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมมาจากเงื่อนไขทางวัตถุนับว่ามีส่วนถูกต้องอยู่ไม่น้อย ในส่วนของพระพุทธศาสนามีคำสอนที่สำคัญคือ กฎแห่งการกระทำของมนุษย์หรือกฎแห่งกรรม กฎนี้มักเข้าใจกันว่าเกี่ยวข้องกับการกระทำของปัจเจกชนเท่านั้น ซึ่งนับว่ายังเข้าใจไม่ถูกต้องนัก ที่จริงกฎแห่งกรรมมีมิติทางสังคมด้วย เช่นเดียวกับวัตถุนิยมวิภาษของปรัชญา

มาร์กซ์ที่มุ่งพิจารณาเรื่องราวทางสังคมเป็นพิเศษ แม้จะไม่มีการเขียนส่วนใดของมาร์กซ์และพวกมาร์กซิสต์ที่กล่าวถึงกฎแห่งกรรม โดยเฉพาะที่ประสงค์จะกล่าวในที่นี้คือ “กรรมของสังคม” แต่จากเนื้อหาสาระที่ปรากฏในคำสอนทำให้สามารถวิเคราะห์และตีความเช่นนั้นได้

ฉะนั้น งานวิจัยนี้จะทำการเปรียบเทียบ ‘กรรมทางสังคม’ (social action) จากแนวคิดของพระพุทธศาสนา และปรัชญามาร์กซ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างองค์ความรู้และเสริมสร้างความแข็งแกร่งแห่งวิชาการทางปรัชญาและศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1. เพื่อศึกษากรรมของสังคมในพระพุทธศาสนา
- 2. เพื่อศึกษากรรมของสังคมในปรัชญามาร์กซ์
- 3. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกรรมทางสังคม
- 4. เพื่อเปรียบเทียบกรรมของสังคมของพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

ภาควิชาปรัชญาและศาสนาเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการวิจัยนี้ เพราะจะนำไปใช้เป็นตำราเสริมการเรียนการสอนวิชาปรัชญามาร์กซ์

เป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ในเรื่องของกรรมทางสังคม และถือว่าเป็นการวิจัยบุกเบิก เพราะไม่มีงานวิจัยใดๆ ศึกษาเรื่องนี้มาก่อน

นิยามศัพท์

“กรรม”	หมายถึง การกระทำที่มีเจตนา ซึ่งแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ของบุคคล
“กรรมของสังคม”	หมายถึง การกระทำของสังคมที่มาจากค่านิยมบางประการ ที่สังคมยึดถือร่วมกันในรูปของแนวคิด ทฤษฎีและความเชื่อถือระดับสังคม ซึ่งส่งผลกระทบทั้งในด้านดีและด้านเสียต่อสังคมในวงกว้าง
“พระพุทธศาสนา”	หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ยึดพระไตรปิฎกและอรรถกถาและฎีกาต่างๆ ซึ่งอธิบายพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานสำคัญ
“ปรัชญามาร์กซ์”	หมายถึง คำสอนของคาร์ล มาร์กซ์ เอฟ. เองเงิลส์ และมาร์กซิสต์คนอื่นๆ

“แนวคิดทางมนุษยศาสตร์” หมายถึง แนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อคุณค่าภายในหรือจิตใจของมนุษย์ในลักษณะของการประเมินค่า โดยที่ข้อสรุปของการศึกษาได้มาจากการวิเคราะห์ วิพากษ์ ตีความ และการคาดคะเน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ไม่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวถึงกรรมของสังคมของพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์โดยตรง แต่มีเอกสารบางชิ้นที่กล่าวพาดพิงถึงบ้างและสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องนี้ดังนี้

Leuke (1943: 46-47) กล่าวถึงกฎแห่งสาเหตุและผลในชีวิตมนุษย์ว่าทั้งพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างยอมรับในเจตจำนงของมนุษย์ แต่ในบางสถานการณ์การแสดงเจตจำนงอาจมีข้อจำกัด พระพุทธศาสนาอธิบายว่ามีปัจจัยมาจากอดีตกรรม ส่วนลัทธิมาร์กซ์อธิบายว่ามาจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคมในขณะนั้น แต่ที่พระพุทธศาสนาและลัทธิมาร์กซ์ยอมรับเหมือนกันคือ มนุษย์สามารถใช้เจตจำนงพาตนให้หลุดพ้นจากข้อจำกัดต่างๆ ได้

Jatava (1968: 102-107) กล่าวว่าทั้งพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างมีทัศนะสอดคล้องกัน คือตัวมนุษย์และสังคมมนุษย์เป็นผลิตผลของมนุษย์เอง พระพุทธศาสนาเรียกว่า ‘กรรม’ ส่วนปรัชญามาร์กซ์เรียกว่า ‘แรงงาน’ (labour) สังคมมนุษย์จะดำเนินไปไม่ได้ หากปราศจากแรงงานหรือกรรม ปรัชญามาร์กซ์ให้ความสำคัญกับแรงงานในปริมนทลของเศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ และชีววิทยา ส่วนกรรมของพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับชีวิตของปัจเจกชน และทุกสิ่งทุกอย่างในทางสังคมทั้งหมด

กัปตันสมุท (2517: 60-68) กล่าวว่า หลักกรรมของพระพุทธศาสนา คือ หลักแห่งเหตุและผล ซึ่งยอมรับการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ด้วยตัวมนุษย์เอง ส่วนลัทธิมาร์กซ์เห็นด้วยเช่นกันว่า ปัญหาเช่นความไม่เสมอภาคในสังคมปัจจุบันมาจากการผลิตแบบทุนนิยม จะแก้ไขได้ก็ด้วยตัวมนุษย์เอง อย่างไรก็ตามมีข้อที่แตกต่างกันคือ พระพุทธศาสนาเห็นว่ารากฐานของปัญหามาจากจิตและให้แก้ไขที่จิต ส่วนปรัชญามาร์กซ์เห็นว่ามาจากสังคม และให้แก้ไขที่สังคม

Bhattacharya (1976: 21) ได้ศึกษาหาทางออกจากปัญหาที่มนุษย์เผชิญหน้าอยู่ในแนวทางของปรัชญามาร์กซ์และพระพุทธศาสนาและเปรียบเทียบทัศนะทั้ง 2 เกี่ยวกับหลักกรรมว่า การแก้ไขปัญหาของพระพุทธเจ้าเริ่มที่ปัจเจกชน ส่วนมาร์กซ์เริ่มจากสังคมที่ปัจเจกชนสังกัดอยู่ หลักกรรมเป็นพลังทางสังคมด้วยเช่นกัน สังคมจะดีหรือชั่วขึ้นกับองค์ประกอบทั้งหมดที่รวมกันเป็นสังคม พระพุทธศาสนาเห็นด้วยกับปรัชญามาร์กซ์ที่ว่าความเป็นระเบียบทางสังคมจะช่วยให้มนุษย์ทำกรรมของตนได้อย่างมั่นคง ปราศจากการขัดขวางและหันเหไปจากจุดหมายของตน

ระเบียบวิธีวิจัย

วิจัยเชิงเอกสารจากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ จากนั้นนำข้อมูลที่รวบรวมมาวิเคราะห์ แยกแยะ วิพากษ์และตีความในเนื้อหาเชิงคุณภาพ โดยยึดแนวคิดทางมนุษยศาสตร์เป็นหลัก ดังนี้

1. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวคือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และประกรณ์พิเศษซึ่งอธิบายพระไตรปิฎก และงานเขียนของ คาร์ล มาร์กซ์ เอฟ. เองเกลส์ และ มาร์กซิสต์คนสำคัญอื่นๆ ที่มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว

2. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ งานวิจัย หนังสือ บทความ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และจากอินเทอร์เน็ต

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาในขอบเขตของแนวคิดเรื่อง “กรรมทางสังคม” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปรัชญามาร์กซ์

สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. กรอบของสังคมในพระพุทธศาสนา

“จิต” ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ตัวตนอิสระที่อยู่นอกเหนือไปจากร่างกายมนุษย์ดังที่ศาสนาฮินดูเรียกว่า อาตมัน และปรัชญาจิตนิยมของเพลโตเรียกว่า แบบ แต่เป็นพัฒนาการทางธรรมชาติอย่างหนึ่ง มนุษย์เป็นสิ่งธรรมชาติสิ่งเดียวที่มีพัฒนาการแบบนี้ จิตจึงเป็นคุณสมบัติที่เด่นที่สุดของมนุษย์ เช่นเดียวกับความเบาเป็นลักษณะเด่นของลม ความเหลวเป็นลักษณะเด่นของน้ำ และความร้อนเป็นลักษณะเด่นของไฟ เป็นต้น

ในฐานะที่เป็นสัตว์ การกระทำของมนุษย์อีกด้านหนึ่งเป็นไปแบบใช้สัญชาตญาณเหมือนสัตว์ทั้งหลาย แต่เนื่องจากไม่ได้มีเพียงรูปหรือร่างกายเท่านั้น แต่มนุษย์มีจิตที่ในขั้น 5 เรียกว่า นาม การกระทำของมนุษย์จึงไม่เป็นไปตามแบบสัตว์เสียทั้งหมด รอบๆ ตัวมนุษย์เราจึงพบเห็นการสร้างสรรค์ และการทำลายหลากหลายที่มาจากกรกระทำของมนุษย์ ที่สัตว์ชนิดอื่นๆ ไม่สามารถทำได้ ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมานี้คืออานุภาพแห่งจิตหรืออีกนัยหนึ่งแสดงถึงอานุภาพการกระทำของมนุษย์

พระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นว่า พลังผลักดันที่บ่งการการกระทำของมนุษย์มี 6 ชนิด แบ่งเป็น กุศลหรือฝ่ายดี 3 ชนิด คือ อโลภะ โทสะ และโมหะ และแบ่งเป็นอกุศลหรือฝ่ายชั่ว 3 ชนิด คือ โลภะ โทสะ และโมหะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ 11, 2530: 240) พลังผลักดันเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่อยู่นอกตัวมนุษย์ แต่อยู่ในตัวมนุษย์ เป็นคุณสมบัติของจิตที่เรียกว่า เจตสิกในพระอภิธรรม ฉะนั้น

เมื่อมีการกระทำเกิดขึ้น ย่อมแสดงว่าการกระทำนั้นๆ มาจากผู้กระทำเอง มนุษย์จึงต้องมีความรับผิดชอบทางจริยธรรม ไม่ว่าการกระทำนั้นๆ จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม จะปฏิเสธความรับผิดชอบว่าตนไม่เกี่ยวข้องด้วย ปัจจัยภายนอกต่างหากที่ทำให้เกิดการกระทำย่อมไม่ได้

เมื่อใดก็ตาม สังคมเกิดค่านิยมบางอย่างร่วมกัน ซึ่งอาจเป็นแบบกุศล หรือแบบอกุศลกรรมทางสังคมย่อมเกิดขึ้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ทฎฐิ” (ทฎฐฏ) (พระราชมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), 2525: 161) และแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ทฎฐิที่เป็นกุศลเรียกว่า สัมมาทฎฐิ (สัมมาทฎฐฏ) และทฎฐิที่เป็นอกุศลเรียกว่า มิจฉาทฎฐิ (มิจฉาทฎฐฏ) ทฎฐิจัดเป็นมโนกรรมของสังคมอันจะส่งผลให้เกิดกายกรรมทางสังคมและวจีกรรมทางสังคมต่อไป ฉะนั้น ทฎฐิทางสังคมใดๆ ก็ตามที่มุ่งการแสวงหากำไรเป็นที่ตั้ง แสดงว่าทฎฐินั้นมีมูลรากจากโลภะ กิจฉกรรมต่างๆ ที่มุ่งแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ หรือทรัพยากรมนุษย์ จัดเป็นกายกรรมของสังคม ส่วนการชักชวนโฆษณาให้เห็นด้วยกับทฎฐิและกิจฉกรรมเช่นนั้น จัดเป็นวจีกรรมของสังคม หรือทฎฐิใดก็ตามที่สนับสนุนส่งเสริมให้มือคึดต่อกันระหว่าง เชื้อชาติ ผิวพรรณ ศาสนา นิกาย และเพศวัย ทฎฐินั้นย่อมมีมูลรากจากโทสะ³ กิจฉกรรมเพื่อสนองทฎฐิจัดเป็นกายกรรมทางสังคม การโฆษณาชักชวนให้คล้อยตามไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดย่อมถือเป็นวจีกรรมของสังคม ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติทุกยุคทุกสมัย ได้เปิดเผยให้เห็นถึงกรรมของสังคมที่มีมูลรากจากกุศลและอกุศลของมนุษย์ ซึ่งเป็นที่มาของสงครามและสันติภาพในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติอยู่เสมอ

ฉะนั้น จิตกับการกระทำของมนุษย์จึงเป็นของคู่กัน หากปราศจากจิตก็ไม่ควรมีกฎแห่งกรรมสำหรับมนุษย์ ส่วนกรรมของสังคมก็คือ ความคิดรวม หรือจิตรวม (collective mind) ที่ทำให้เกิดการกระทำร่วมกัน (collective action) ที่เรียกว่าค่านิยมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั่นเอง

2. กรรมของสังคมในปรัชญามาร์กซ์

ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าปรัชญามาร์กซ์ไม่ใช่ปรัชญาแห่งการกระทำ โดยเรียกการกระทำว่า การใช้แรงงาน จะกล่าวว่าเพราะการใช้แรงงานทำให้เกิดพัฒนาการในตัวมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน และประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติก็ได้ (Engels, 1982: 170) หากทฎฐิวิวัฒนาการของชาร์ลส์ ดาร์วินเห็นว่าสัตว์ที่รู้จักปรับตัวเป็นสัตว์ที่อยู่รอดแล้วไซ้ มนุษย์จะอยู่รอดได้ก็ด้วยการใช้แรงงาน เพราะแรงงานแสดงถึงการต่อสู้ดิ้นรน (struggle) เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ เราจะพบได้ในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ว่าชนชั้นในสังคมหลายชนชั้นถึงสมัยหนึ่งต้องล่มสลายไป เพราะละเลยไม่ให้ความสำคัญแก่การทำงาน ในที่สุด ทุกอย่างเกี่ยวกับชนชั้นจึงพลอยหยุดนิ่งไปด้วย ดังเช่น เคยเกิดขึ้นกับชนชั้นเจ้าของปัจจัยผลผลิตในระบบทาสและระบบศักดินามาแล้ว

³ กรรมของสังคมที่มีมูลรากจากอโลภะ และอโทสะ พึงทราบในนัยตรงกันข้าม

ที่จริงแรงงานของมนุษย์มีลักษณะทางสังคม ไม่ใช่มีลักษณะปัจเจก กล่าวคือ เป็นการให้แรงงานของใครของมันเป็นอย่างเดียวกัน เริ่มตั้งแต่รู้จักล่าสัตว์ และออกหาอาหารร่วมกัน จนกระทั่งรู้จักการแบ่งงานและก้าวเข้าสู่ยุคต่างๆ ของสังคม นับแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ก็ด้วยแรงงานที่มีลักษณะทางสังคมนี้เอง

จุดหักเหที่ทำให้การให้แรงงานไม่เป็นไปเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมมนุษย์ก็คือ การให้แรงงานหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กิจกรรมเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ไม่ได้เป็นไปเพื่อพัฒนามนุษย์ แต่เป็นไปเพื่อการเอาเปรียบกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน กล่าวคือ การทำงานของผู้ใช้แรงงานเป็นไปอย่างจำใจ และผลผลิตที่เกิดจากแรงงานก็ไม่ได้เป็นของเจ้าของแรงงาน แต่เป็นของเจ้าของปัจจัยการผลิต ในสภาพเช่นนี้ปรัชญามาร์กซ์เรียกว่า ผู้ผลิตตกอยู่ภายใต้ภาวะแปลกแยก (Marx, 1977: 76) มีสภาพไม่เหมือนมนุษย์แต่เป็นเหมือนวัตถุไร้ชีวิตจิตใจขึ้นหนึ่งที่เจ้าของปัจจัยการผลิตสามารถยักย้ายถ่ายเท (manipulate) หรือดัดแปลงให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้

ยิ่งกว่านั้นก็คือ ไม่เพียงแต่สภาพการผลิตเท่านั้นที่ทำให้ผู้ผลิตตกอยู่ภายใต้ภาวะแปลกแยก แต่ยังเป็นที่มาของจิตสำนึกทางสังคมในขณะนั้น (Marx, 1978: 20-21) ที่ทำให้ผู้ผลิตต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะแปลกแยกต่อไป จิตสำนึกทางสังคมได้แก่ โครงสร้างส่วนบนทั้งหมดของสังคม เช่น กฎหมาย การเมือง จริยธรรม และศิลปะ เป็นต้น ที่ล้วนแต่สร้างความชอบธรรมแก่เจ้าของปัจจัยการผลิตที่ผู้ผลิตต้องเห็นดีเห็นงามไปด้วย จนพวกเขาลืมตาอ้าปากที่จะปลดปล่อยตนเองจากภาวะแปลกแยกอย่างไรก็ดี หากถือว่ามนุษย์คือสิ่งธรรมชาติอย่างหนึ่ง และสิ่งธรรมชาติย่อมจำเป็นหรือมีความสำคัญต่อกันและกันแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า ชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตไม่ได้มีสภาพแตกต่างไปจากผู้ใช้แรงงานคือตกอยู่ภายใต้ภาวะแปลกแยกเช่นกัน อย่างน้อยก็ปฏิบัติต่อผู้ใช้แรงงานซึ่งเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างไม่เท่าเทียมและมีค่านิยม (จิตสำนึกทางสังคม) การดำเนินชีวิตที่ท่างเหินจากการให้แรงงาน วิถีชีวิตเช่นนี้ ย่อมกล่าวได้ว่าผิดแปลกไปจากธรรมชาติของการเป็นมนุษย์ ชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตอาจไม่ตระหนักในภาวะแปลกแยกในความหมายนี้ เพราะครอบครองผลประโยชน์ทั้งหมดในสังคม และไม่มีความสูญเสียใดๆ ที่จะทำให้ตระหนักเช่นนั้น แต่ค่านิยมทางสังคมที่ไม่ส่งเสริมความเท่าเทียมและภาวะการผลิตที่ก่อแต่สภาวะความขัดแย้งในสังคม ย่อมสร้างความไม่พอใจในหมู่ผู้ใช้แรงงานต่อเจ้าของปัจจัยการผลิต ในสภาพเช่นนี้ สันติภาพและการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ระหว่างชนชั้นในสังคมย่อมจะคงยังไม่อยู่ต่อไป

ฉะนั้น กรรมของสังคมในทัศนะของปรัชญามาร์กซ์ก็คือ การให้แรงงานที่ไม่ใช่เพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ของเจ้าของแรงงาน สะท้อนภาวะขัดแย้งทางการผลิตในสังคม ภายใต้ค่านิยมที่ถูกกำหนดโดยเจ้าของปัจจัยการผลิต ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นคือภาวะแปลกแยกในสังคมทั้งของผู้ผลิตและเจ้าของปัจจัยการผลิตเอง

3. ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกรรมของสังคม

ภาวะโลกร้อน ปัญหามัจจุราจรและวิกฤตเศรษฐกิจของไทยปี 2540 คือตัวอย่างของผลกระทบที่เกิดจากการทำกรรมของสังคม ซึ่งสรุปได้เป็น 3 ลักษณะดังนี้

1. เป็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สิ่งธรรมชาติทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น สัตว์ ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา และดินฟ้าอากาศต่างเป็นสิ่งแวดล้อมของกันและกัน หรือหากมองให้แคบกว่านั้น ระหว่างคนด้วยกัน ต่างก็เป็นสิ่งแวดล้อมของกันและกัน แม้ระหว่างสิ่งอื่นก็เช่นเดียวกัน หากผลกระทบได้พัฒนาไปสู่ระดับของปัญหาแสดงว่ามีความไม่สมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม ภาวะโลกร้อน ปัญหามัจจุราจร และวิกฤตเศรษฐกิจเป็นตัวอย่างของการเสียความสมดุลดังกล่าวนี้

2. เป็นผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์โดยตรง นอกจากจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นมนุษย์ที่จะกล่าวต่อไปแล้ว กรรมของสังคม ยังมีผลกระทบต่อชีวิตของแต่ละคนอีกด้วย โรคภัยไข้เจ็บที่มากับภาวะโรคระบาด และโรคระบบทางเดินหายใจจากอากาศเป็นพิษเนื่องจากปัญหามัจจุราจรหรือภาวะล้มละลาย จนรถยนต์ถูกยึด บ้านถูกขายทอดตลาด และต้องตกงาน เป็นต้น เนื่องจากวิกฤตทางเศรษฐกิจ เหล่านี้คือผลกระทบที่มีต่อชีวิตจากกรรมของสังคม

3. เป็นผลกระทบต่อความเป็นมนุษย์ กล่าวคือก่อความแปลกแยกในตัวมนุษย์ ทำให้ปัจเจกชนสังคม และธรรมชาติเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน หรือพูดตามภาษาของพระพุทธศาสนาคือ ทำให้จิตของมนุษย์ตกต่ำลง เพราะการกระทำด้วยจิตที่เป็นอกุศลมูลสายโยงใยในกรณีของพระพุทธศาสนาหรือการกระทำที่ต้องการเพิ่มพูนสมบัติส่วนตัวของคนบางกลุ่มในกรณีของปรัชญามาร์กซ์ จะทำให้เกิดการหลงใหลติดยึดในวัตถุ ยกย่องเชิดชูวัตถุ ให้ความสำคัญต่อวัตถุมากกว่าจิตใจ ฉะนั้นจะหวังให้มีค่านิยมทางจิต เช่น ความรัก ความหวังดี ความรู้สึกเท่าเทียมและเคารพในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์หรือของสิ่งแวดล้อมอื่นๆ นั้นคงยาก เพราะสิ่งแสดงถึงความเป็นมนุษย์เป็นค่านิยมทางจิตใจ ไม่ใช่ค่านิยมทางวัตถุ

อาจกล่าวได้ว่า ผลกระทบต่อความเป็นมนุษย์มาก่อนผลกระทบที่เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ภาวะโลกร้อน ปัญหามัจจุราจรและวิกฤตเศรษฐกิจของไทยปี 2540 เป็นต้น และผลกระทบที่มีต่อชีวิตด้วยซ้ำไป เพราะเมื่อความเป็นมนุษย์มีปัญหา ผลกระทบด้านอื่นๆ ย่อมเกิดตามมาด้วย เพราะผลกระทบเหล่านั้นเกิดจากสภาพจิตของมนุษย์ที่มีปัญหาอีกทีหนึ่ง

4. เปรียบเทียบกรรมของสังคมของพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์

ทั้งพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างยอมรับว่ามนุษย์กับการกระทำเป็นสิ่งคู่กัน ที่ใดมีมนุษย์ที่นั่นย่อมมีการกระทำ พระพุทธศาสนาเรียกการกระทำว่า “กรรม” ส่วนปรัชญามาร์กซ์เรียกว่า “การใช้แรงงาน” (Jatava, 1968: 102) ส่วนรายละเอียดในประเด็นที่เหมือนและแตกต่างกัน มีดังนี้

ข้อที่เหมือนกัน

1. พระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ยอมรับการมี “จิต” ของมนุษย์ในฐานะวิวัฒนาการในธรรมชาติ การรับรู้อารมณ์ภายนอกเป็นคุณสมบัติของจิต สิ่งที่จิตรับรู้ต่อมาได้กลายเป็นพื้นฐานของจิต เช่นเดียวกับน้ำที่เปลี่ยนสีไปตามสีที่ปนเปื้อนลงไป อารมณ์ภายนอกในทัศนะของปรัชญามาร์กซ์ คือสภาพแวดล้อมหรือชีวิตทางการผลิต ส่วนอารมณ์ภายนอกของพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่วิถีชีวิตทางการผลิตแต่หมายรวมอารมณ์ทั้งหมดที่รับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งก็แน่นอนว่าย่อมรวมเอาชีวิตทางการผลิตด้วย

2. ส่วนที่เหมือนกันอย่างสำคัญระหว่างพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ก็คือ จิตที่มีอารมณ์ภายนอกเป็นพื้นฐานอยู่เสมอจะทำปฏิกิริยาต่อโลกภายนอกตามพื้นฐานของตน ในรูปของทัศนะการมองโลก ค่านิยมการดำเนินชีวิต และการให้ค่าต่อความรู้ที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่ามโนกรรม ส่วนปรัชญามาร์กซ์เรียกว่า จิตสำนึกทางสังคม ที่จะส่งผลต่อพฤติกรรมการดำเนินชีวิตทั้งหมดในภายหลัง

3. พระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของปรัชญา ทั้งในแง่ของพฤติกรรมและการจัดการกับปัญหาของตนเอง นอกจากนั้นยังยอมรับว่าการกระทำเป็นที่มาของความแตกต่างระหว่างมนุษย์ ใครใช้ชีวิตเช่นใดก็ย่อมเป็นเช่นนั้น จะเป็นนายทุนหรือกรรมกร ข้าราชการหรือราษฎร ครูอาจารย์หรือนิสิตนักศึกษา ตำรวจหรือโจร เป็นต้น ต่างก็เป็นด้วยการกระทำของตนที่เรียกว่า หน้าที่ อาชีพ ภารกิจ ภาระงาน หรืออะไรก็ได้แต่ ทั้งหมดมาจากการกระทำหรือกรรมนั่นเอง

4. พระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างกล่าวไว้เช่นกันว่า วิบากกรรมหรือผลของการกระทำ เกิดจากการสั่งสมปริมาณของการกระทำ เช่นเดียวกับน้ำที่ท่วมมาจากน้ำที่หยดที่ตกลงไป อาจเกิดขึ้นอย่างฉับพลันหรือเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป สุดแท้แต่ว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องใด

ข้อที่แตกต่างกัน

1. ปรัชญามาร์กซ์จะเริ่มจากชีวิตทางการผลิตว่าเป็นที่มาของกรรมทางสังคม ทั้งนี้เพราะปรัชญามาร์กซ์มองว่าปัญหาของมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เริ่มสะสมสมบัติส่วนตัว ส่วนพระพุทธศาสนาจะเริ่มที่จิต เพราะชีวิตทางการผลิตไม่ว่าจะภายใต้ระบบใดเกิดขึ้นจากจิตหรือความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ที่มีปฏิกิริยาต่อโลกภายนอก หากไม่มีความละโมภ ซึ่งเป็นอาการของจิต การสะสมก็ถึงไม่มี ส่วนปรัชญามาร์กซ์จะเห็นว่าจิตเป็นผลพลอยได้ของชีวิตทางการผลิต มีสภาวะเปลี่ยนไปตามยุคสมัยตามเงื่อนไขของการผลิต ในสภาพการผลิตที่ส่งเสริมการมีสมบัติส่วนตัว มนุษย์ย่อมมีความคิดมุ่งกระทำเพื่อตนเองเป็นอันดับแรก เพราะเงื่อนไขทางการผลิตทำให้เป็นเช่นนั้น

2. พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของชีวิตทางการผลิตในฐานะสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง จะว่าเป็นที่มาของมโนกรรมก็ได้ เพราะอาสวะที่นอนเนื่องในจิตของมนุษย์ จิตรับรู้หรือได้มาจากอารมณ์ภายนอก หรือจากสิ่งแวดล้อมนั่นเอง แต่ในอีกด้านหนึ่งจิตมนุษย์มีศักยภาพในตนเองที่จะตัดสินใจว่าควรรับหรือไม่รับอารมณ์ใดก็ได้ หรือเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างถูกวิธีจะเป็นจิตที่มีพลัง ทำให้มนุษย์เลื่อนขั้นตนเองเป็นมนุษย์ขั้นสูง หรือพระอรหันต์บุคคลได้ ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเน้นการแก้ไขกรรมของสังคมที่จิต เมื่อจิตได้รับการแก้ไข วิบากกรรมที่เป็นความทุกข์ของสังคมก็พลอยได้รับการแก้ไขไปด้วย เพราะโลกมนุษย์ถูกชักนำโดยความรู้สึกนึกคิด (จิตเตน นียติ โลโก) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ 15, 2530: 65) ส่วนการแก้ไขด้วยมาตรการทางสังคมก็เป็นอีกวิถีทางหนึ่ง แต่จะไม่ยั่งยืนหากจิตไม่ได้รับการแก้ไข ส่วนปรัชญามาร์กซ์จะเน้นการแก้ไขกรรมของสังคมที่ระบบการผลิต นั่นคือเปลี่ยนแปลงฐานทางเศรษฐกิจซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากนั้นจิตของบุคคลและจิตของสังคมก็จะเปลี่ยนไปตาม ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นก็คือ สังคมจะเป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

มรอกิปลายพล

ผลที่ได้จากการวิจัยสามารถนำมาอภิปรายเป็นข้อสังเกตได้ดังนี้

1. หลักกรรมคือหลักของเหตุและผลที่เกี่ยวข้องกับการกระทำที่พบได้ทั่วไปในกิจกรรมของมนุษย์ จึงเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง ทางวิทยาศาสตร์เรียกว่า แรงกิริยาและแรงปฏิกิริยา (action, reaction) หมายความว่าเมื่อมีการกระทำต่อวัตถุจะส่งผลให้เกิดแรงปฏิกิริยาในทิศทางตรงกันข้ามกับการกระทำอยู่เสมอ แรงกิริยาเทียบได้กับกรรม ส่วนแรงปฏิกิริยาเทียบได้กับผลของการกระทำ ฉะนั้นหลักกรรมจะมีองค์ประกอบอยู่ 3 ส่วน คือ การกระทำ (action) ผลการกระทำ (วิบาก, reaction) และกฎการกระทำ (กรรมนิยาม, law of action) เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมก็ย่อมมีกรรมของสังคม ทั้งพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ต่างยอมรับว่ามีกรรมในลักษณะนี้ การเข้าใจความหมายของกรรมเช่นนี้ทำให้เกิดการตระหนักว่ามนุษย์จะต้องระมัดระวังและรับผิดชอบต่อการกระทำของตน เพราะการกระทำจะก่อให้เกิดผลตามมา โดยเฉพาะการกระทำต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ที่พระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ให้ความสำคัญและสนใจเป็นพิเศษ

2. การให้ความสำคัญต่อจิตของพระพุทธศาสนาเป็นการแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ไม่ใช่เครื่องจักรที่กระทำการต่างๆ ลงไปด้วยอิทธิพลของสิ่งภายนอกโดยสิ้นเชิงอย่างขาดการริเริ่มและการยับยั้งชั่งใจในตนเอง เพราะมีจิตหรือความรู้สึกนึกคิดเป็นของตนเอง มนุษย์จึงต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดีหรือชั่ว การให้รางวัลและการลงโทษมนุษย์จึงเป็นสิ่งสมเหตุสมผลที่สำคัญก็คือจิตเป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยและจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นลักษณะใดก็ด้วยเหตุปัจจัยเช่นกัน จิตไม่ใช่ตัวตนอิสระ เทียงแท้ และไม่เปลี่ยนแปลง แต่พระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ

(practical Buddhism)⁴ มักจะเป็นแบบจิตนิยม กล่าวคือ มองจิตในลักษณะที่เป็นตัวตน ซึ่งเป็นปัญหาทางจิตวิทยาของปุณฺณชนที่มีอาการยึดติดทางจิตอยู่เสมอ ด้วยอิทธิพลของ 1 ใน 3 ของต้นหา 3 คือ ภาวต้นหาที่ซ่อนอยู่ในจิตส่วนลึกของมนุษย์ ฉะนั้น ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ การนำหลักการมาปรับใช้ในฐานะพลังทางสังคม เพื่อสร้างสรรค์และแก้ไขปัญหาสังคมจึงไม่ค่อยได้กระทำกันเท่าที่ควร เพราะลักษณะการติดยึดจะทำให้มีอาการนิ่งเฉยดูตาย และต่อต้านหลักการที่สนับสนุนความเพียรพยายาม เพื่อการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์

3. ปรัชญามาร์กซ์ยอมรับอัตลักษณ์ของมนุษย์อย่างหนึ่งคือ การเป็นสัตว์ผู้มีจิตสำนึก (a conscious being) หมายความว่ามนุษย์มีจิตสำนึกหรือความรู้สึกนึกคิดด้วย ซึ่งเท่ากับยอมรับว่ามนุษย์มีภาวะสลับซับซ้อนภายในที่ไม่สามารถเข้าใจด้วยมิติทางวัตถุแต่อย่างใด แต่ปรัชญามาร์กซ์เชิงปฏิบัติ (practical Marxism) ด้วยการให้ความสำคัญต่อชีวิตทางการผลิตในฐานะที่มาของกรรมทางสังคม จะนิยมมองการพัฒนาและการแก้ไขปัญหามาของสังคมทางกายภาพอย่างเดียว ซึ่งไม่แตกต่างอะไรกับแนวทางที่ปฏิบัติกันในประเทศทุนนิยม และที่สำคัญคือ กิจกรรมปฏิวัติเพื่อแก้ไขภาวะแปลกแยกหรือกรรมของสังคม มักจะนำไปสู่การละเมิดเสรีภาพอันเป็นลักษณะหนึ่งของการมีจิตสำนึกของมนุษย์อยู่เสมอ

4. ปรัชญามาร์กซ์ให้ความสำคัญต่อชีวิตทางการผลิต ส่วนพระพุทธศาสนาในอีกทางหนึ่งมองเห็นความสำคัญของอายตนะภายนอกในฐานะแหล่งที่มาของกรรมทางสังคม ไม่ว่าชีวิตทางการผลิตหรืออายตนะภายนอกก็คือสิ่งแวดล้อมนั่นเอง การให้ความสำคัญในเรื่องนี้ทำให้เกิดการตระหนักว่า สังคมควรส่งเสริมให้มีภาวะแวดล้อมที่เกื้อกูลแก่ความเป็นมนุษย์ สภาพสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกัน อยู่ดีธรรม และส่งเสริมการติดยึดในค่านิยมทางวัตถุและค่านิยมทางจิตมากไป ย่อมกล่าวได้ว่าไม่ส่งเสริมต่อการพัฒนาความเป็นมนุษย์โดยรวมอย่างแน่นอน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

นอกจากเรื่องกรรมของสังคมแล้ว ยังมีอีกหลายหัวข้อที่ควรทำการวิจัยเปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจวิชาปรัชญามาร์กซ์จากคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น

1. การวิจัยทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ในพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ เพื่อนำมาปรับใช้กับการพัฒนาสังคมในบริบทปัจจุบัน
2. การวิจัยแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์
3. การวิจัยแนวคิดเรื่องความทุกข์ในพระพุทธศาสนาและภาวะแปลกแยกในปรัชญามาร์กซ์ เพื่อสร้างโอกาสความเท่าเทียมกันในสังคม
4. การวิจัยเกี่ยวกับปัญหาทวิลักษณ์และแนวทางแก้ไขระหว่างปัจเจกชนและสังคมในพระพุทธศาสนาและปรัชญามาร์กซ์ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างปัจเจกชนและสังคม

⁴ พระพุทธศาสนาเชิงสถาบัน และพระพุทธศาสนาในชีวิตของสามัญชนทั่วไป

เอกสารอ้างอิง

- กัปตันสมุทร. 2517. **พุทธισμόเผชิญหน้า คอมมิวนิสต์**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์.
- พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตโต). 2525. **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: คณะธรรมจริม.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา. เล่มที่ 11 และ 15. 2530. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- Bhattacharya, P. K. 1976. **Marxism and Buddhism: The Problem of Emancipation in Modern Light**. Calcutta: Lipi Enterprise.
- Engels, F. 1982. **Dialectics of Nature**. Moscow: Progress.
- Jatava, D.R. 1968. **The Buddha and Karl Marx**. Agra: Phoenix.
- Leuke. 1943. **Gautama Buddha and Karl Marx**. Colombo: The Vijaya.
- Marx, Karl. 1977. **Economic and Philosophic Manuscripts of 1844**. Moscow: Progress.
- , 1978. **A Contribution to the Critique of Political Economy**. Moscow: Progress.